

РЕЦЕНЗИЯ

от чл.-кор. проф. д.изк. Аксиния Добрева Джурова

за придобиване на академичната длъжност – доцент

по История и археология (Направление 2.2.) на

главен асистент д-р Албена Здравкова Миланова

Представените от гл. асистент д-р Албена Миланова материали за обявения конкурс за академичната длъжност доцент по История и археология в СУ „Св. Климент Охридски“ покриват напълно необходимите изисквания за придобиване на настоящата длъжност. Това са 29 заглавия, сред които монографичното изследване „Зооморфна каменна пластика от VIII до XIV век.“ Том I, излязъл през 2017 г.; издание в три тома (микрофиш на френски език) на докторската ѝ дисертация на тема « L’Habitat en Bulgarie byzantine (fin Xe – fin XIIe siècles) – l’apport de l’archéologie » (Lille, 2001), на което имах удоволствието да бъда рецензент по време на защитата в Страсбург; автореферат на докторската ѝ дисертация „Селищната система в България под византийска власт (края на X – края на XII век)“ – приносът на археологията (2002); каталог за изложбата „Българският цар Самуил“ в съавторство с Методи Златков (2014) – една изложба, преминала при голям успех и двадесет и пет статии и студии в български и чужди издания и сборници.

Познавайки отблизо развитието на Албена Миланова в продължение на 20 години, бих искала още в началото да подчертая, че то е насочено в три основни направления, в повечето случаи взаимно свързани и допълващи се. А именно: проучвания върху българската средновековна каменна пластика, средновековната урбанистика и селищна история, и върху един по-широк тематичен обхват, касаещ българо-византийските взаимоотношения, но и възрожденската художествена проблематика, както и отразяване на протекли научни събития.

Въпреки интересите ми към първата тема, върху която Албена Миланова публикува настоящата година (2017), монографичното изследване „Зооморфната каменна пластика от VIII до XIV век“, бих искала да започна рецензията с нейния интерес и изследвания в областта на селищното и демографско развитие на Средновековна България през XI-XII век, проблематика все още твърде слабо изследвана у нас. Това е една от причините, поради които считам, че изследванията на Албена Миланова в областта на средновековната урбанистика и селищна история имат особено ценен принос в българската медиевистика. Кандидатката, в традициите на най-добрите изследователски методи, на първо място изяснява понятийния апарат, имайки предвид многозначността при употребата му, водеща до противоречиви смисли при използването му и на второ се е опитала да очертае представата, която самите византийски автори са имали за градовете на империята, съпоставяйки ги с тези на византистите, като застъпва тезата за града като мобилен организъм. След дикторската си дисертация, в още четири статии и студии, тя задълбочава изследванията си в тази област, като застъпва теза, противна на съществуващата, за общ упадък на градския живот при чуждо владичество.

Смея да твърдя, че Албена Миланова прави и първи опити в изследванията си върху българското село, обхващайки цялата територия на съвременна България, съпоставено с подобни процеси, течащи в самата Византийска империя. В тези публикации тя се спира и на въпроса за нивото на живота в града и селото (IX-XIV век), на базата на материалните следи от живота (409 обекта), опирайки се на текстовете на византийците и съвременните византинисти, извън остарялата концепция за „упадък и възход“.

Към материалите на Албена Миланова са приложени и цитиранията на нейните изследвания от български и чуждестранни колеги, което дава възможност да се проследи доколко нейната методология, изводи и хипотези са приети или отхвърлени. В повечето случаи те са влезли в научен оборот, което доказва ефективността на работата ѝ.

Към тази проблематика трябва да прибавим и целенасочените ѝ интереси към каменно-пластичната украса от VIII-XIV век, не особено развита през Средновековието,

в сравнение със стенописното и иконно изкуство. И тук определено мога да твърдя, че тя излиза от рамките на познатите и функциониращи до скоро научни подходи, свързани не толкова с нов археологически и изворов материал, а преди всичко с разглеждането на артефактите като органична част от средата, в която той е възникнал и така авторката се опитва да проследи неговото влияние върху обществото, доколкото подобна реконструкция е възможна.

Използвайки този социо-културен анализ, Албена Миланова успява и в повечето случаи убедително, чрез привличането на широк сравнителен материал от Византия и славянските страни, да предложи нови датировки, като например края на X и началото на XI век; за плочите от Стара Загора, а за тези от амвона на Созопол предлага началото на XII в., вместо VIII-IX или IX-X в.. В тази насока са и публикациите, посветени на трите фрагментирани капители с палметни канделабри от Варна (от третото или четвъртото десетилетие на IVв.), сравнявайки ги с храмовата декорация на „Св. Полиевкт“ и „Св. Виталий“ в Равена.

Бих обърнала специално внимание на опита на Албена Миланова да интерпретира ранно-византийските споллии в Плиска, пренасянето на статуи от византийската столица и триизмерната пластична украса, не актуална вече във Византия, като „стремеж за равнопоставен културен диалог“, като един вид „translatio на власт“.

Оригиналността в избора на сюжети, характерни за предходни столетия, в пластичната украса на Стара и Нова Загора, и Преспа, Албена Миланова обяснява с възникването на собствени методи на извън столичните майстори и опитите за възникване на локални школи. На фона на тези изброени по-горе теми, разработвани от Албена Миланова, съвсем естествено бе да се спре и на редкия мотив на лъвицата с крачещото лъвче от плочата в Стара Загора, обяснявайки появата му чрез вероятното използване на тетрадки с модели на мозаистите.

Познавайки добре изследванията на каменната пластика, влезли в поредицата на Института по изкуствознание (1973), в които романтично-националистическият подход се опитваше да открие народностни елементи в украсата на църквите от Стара Загора и Преслав, Албена Миланова разглежда нейната поява на фона на подобни пластични

творби в Средиземноморския басейн и европейското изкуство, както и източните византийски провинции.

Относно изследването на чудното и чудовищното в средновековната византийска скулптура на Албена Миланова в статията ѝ в Годишника на Центъра за славяно-византийски проучвания „Проф. Иван Дуйчев“ (2017, под печат), която, по думите на авторката, е единствен пример в родната медиевистика, бих добавила, че в областта на украсата на ръкописите този проблем е широко застъпен и един паралел с подобни мотиви от двете области, в бъдеще би бил особено полезен.

По-специално място бих искала да отделя на монографичното изследване на Албена Миланова „Българско средновековие в образи, том I. Зооморфна каменна пластика от VIII до XIV в.“ (2017), не само защото архитектурната скулптура е слабо проучена у нас и несигурно датирана, но защото това проучване разкрива изследователския подход на авторката, а именно опитът ѝ да я „разчете“ като документ, индикатор за културното развитие на обществото, без да игнорира художествения анализ и по този начин да предложи ново атрибуиране от позициите на историка и археолога.

Достигналите до нас фигури на животни са малобройни – 43 на брой, в сравнение с разпространените геометрични и растителни мотиви. Но те в монографията на Албена Миланова са изследвани с оглед на тяхното непрекъснато производство през столетията и в периодите, когато българската държава не съществува. Авторката разглежда тяхното функциониране като част от конкретното им приложение в българските паметници, без да се откъсват те от подобните художествени образци, създавани и използвани в други центрове на тогавашния свят, т.е. тя успешно ги ситуира в историческата и художествена реалност на своето време, като част от историческия артефакт.

С една дума, Албена Миланова се насочва към изследването на отделните артефакти от позицията на социалната антропология, което ѝ дава възможност да ги разгледа и от гледна точка на тяхното функциониране в рамките на средновековната образна и знакова култура.

Не случайно в главата „В света на зооморфната образност“, избирайки този подход, Албена Миланова се опира на изследването на Мишел Пастуро, показвайки чрез един обстоен преглед на публикациите на българските и чуждестранни учени, направеното до тук и използваните методи на изследване. В тази глава тя стига до известния извод на Балтрушайтис (1981), че „иконографските формули (на зооморфната пластика) не се изработват под влияние на текстовете, а чрез подражание на вече съществуващи варианти на зооморфните мотиви от Късната античност, обогатени с прастарата образност на Близкия изток, които Светото писание пресемантира, без да унищожи напълно архаичните образни схеми и значения на ниво фолклор (с. 21).

В следващия раздел „Историческото битие на каменната пластика“, Албена Миланова продължава прегледа на изследванията в областта на каменната пластика в една съпоставка на тези процеси във Византия и в Западна Европа, като се спира на проучванията, макар и не многобройни, в които се прави опит да се интерпретират сцените с двойката животни в капителите на Велики Преслав от позициите на херменевтичния подход (Джурова, 1992); политическата символика (Нешева, 1984, Вачев, 1992); връзката с алегоричното тълкуване, разпространено чрез Физиолога (Миланова, 2015a); с митологичните изображения (Дончева – Петкова, 1996) и др.

Особен интерес представлява частта „Кога, къде, какво“, където в няколко раздела Албена Миланова разкрива своите възможности на изследовател със задълбочени анализи. В раздела „В началото бе... различното – езичество, монументалност и триизмерност“ тя прави исторически дискурс на промяната на мисленето и отношението към архитектурното пространство, смяната на материала, обновяването на декоративната концепция, замяната на античната естетика за човешкия образ в скулптурата с тази на геометризацията и зооморфизма. И в раздела „Между модела и експеримента: скулптура и християнизация“ тя проследява тези процеси чрез конкретни примери от приложението на зооморфната пластика в капителите, триизмерната скулптура, плочите, за да стигне до извода за „Завладяващата сила на Изтока, но по византийски: скулптура през XI-XII век“. В раздела, носещ същото заглавие и посветен основно на серията от плочи от Стара Загора и скулптурните детайли от Созопол, тя се опира на слабия западен полъх с балкански привкус по

времето на Второто българско царство в резултат на латински влияния. В заключение тя стига до естествения извод: „Подобно на византийската провинциална скулптура в други региони, в края на своето съществуване, и в България се развиват някои независими пластични идеи – плод на контакти и въздействия от страна на съседни или чужди култури, и най-вече на реално присъствие на техните носители на Балканите и на произведения на техните занаяти, но видоизменени под влияние на местната византийска традиция. На два пъти в своето съществуване (през X и през XIV век), каменната пластика в България илюстрира явления, които може да се определят и като „византийска романика и готика“, без те да са доминиращи. В този смисъл българската средновековна скулптура илюстрира огромното разнообразие, съществуващо в „традиционното“ изкуство на византийския свят, в което иначе перманентното връщане към ограничен брой създадени модели е регламентирано“ (с. 81-82).

Главата „Отвъд видимото“ разкрива най-силно изследователските способности на Албена Миланова и умението ѝ да прави свои собствени заключения. Самите названия на разделите, като „Зооморфната скулптура като *imago*“, „Скулптурата като лукс и власт в християнска България“, „Християнска зоосемиотика“, или „Геологична безполезност“, както и „Да дадеш крила на душата“ и „*Mirabilia* : любопитство, магия, естетика“ разкриват авторката като един модерен учен, със смели собствени решения и гледни точки, всичко в цяло задължително и за един съвременен преподавател, каквато е Албена Миланова.

Така и изводът, който тя предлага в края на изследването, си идва като логически завършек на дългогодишните ѝ проучвания в тази област: „... скулптурните образи, почерпени от богатия свят на фауната и фантастичните създания, имат специално значение. Поради самата си същност и форма те са „предопределени“ да бъдат идеалните знаци на власт и социална принадлежност. В хронологичен план се наблюдава нарастване на „нехристиянските“ нива на знаково съществуване на зооморфните мотиви – утвърждава се апотропейната и декоративна функция, преминава се от митология и християнска алегория към превръщането на животински мотив в емблема. Без да изграждат единна иконографска програма или да се подчиняват

на единен канон, те имат функцията на *imago* или *несвещени икони*, както сполучливо ги назовава Хенри Магуайер.“ (с.115)

В тази модерна насока е и нейното заключение „Пътят и публиката“, в което тя отново задава въпроса защо в културното пространство на *Rex byzantina* отсъства пластичният визуален християнски наратив, характерен за западноевропейския храм, опитвайки да обясни този факт с негативите от иконоборството, което пластиката поема директно засегната от обвиненията в идолопоклонничество.

В заключение бих искала да отбележа, че както посоченото вече монографично изследване, придружено с добросъвестно направен каталог на изследваните артефакти, така и включените за конкурса статии са написани на добър литературен език. Те разкриват автора и като владеещ чуждестранната литература, прилагащ съвременните методи на изследване и най-важното – имащ собствено мнение към изследвания проблем, което е особено ценно за един учен и преподавател. И това особено се отнася за монографията, представена от Албена Миланова, посветена на зооморфната каменна пластика от VIII до XIV век, която представлява първият пълен корпус на паметници (43 паметника), третиращи един мотив. Особено ценно в тази насока е приложеният каталог с подробни анотации към всеки от тези мотиви.

Пластичният декор в християнския храм, макар и сравнително оскъден през IX-X век, по време на класическото средновековие, показва вече използването на животински образи в конзоли, капители и над вратни каси в такива църкви, като Църква № 1 в Аврадака, в Силистра и Маркели, указващи на паралели с предроманското и кавказко изкуство. Така след X-XI век, в който се среща предимно предимно изработването на плочи (Мелник и Силистра) през XIV век, се стига отново до използването на каменната пластика (Търново, Несебър, Варна), под въздействието на западноевропейски занаятчийски творби и заселници. Този голям период е обект на задълбочен анализ на отделните произведения, освен на чисто изкуствоведски анализ, но и по линия на техния социокултурен ефект и интерпретирането им като несвещени икони, както и натоварването им с апотропейни функции.

Като имам предвид, че в един конкурс за доцент трябва да се отчетат и преподавателските способности на кандидата, бих искала да добавя следното. Години

наред съм наблюдавала нейната работа със студентите пряко, в лекции и упражнения. Умението ѝ да подреди логически своите лекции, да илюстрира богато материала, добрата ѝ езикова култура я нареждат сред предпочитаните лектори в университетските среди, а знаенето на езици – говоримо и писмено ѝ дават възможност да следи движението в областта на методологията на изследванията и иновативните похвати в преподаването, което не е без значение за един доцент и професор.

В този смисъл съвсем убедително пледирам почитаемото жури да гласува за придобиването на академичната длъжност **доцент** по История и Археология (Направление 2.2.) на гл. асистент д-р Албена Миланова.

14.11.2017 г.

Чл.-кор. проф. д. изк. Аксиния Джурова